

Antonija Lapaš

diplomski studij povijesti, istraživački smjer: Stara povijest

diplomski studij antropologije

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Kyle Harper, *The Fate of Rome: Climate, Disease, and the End of Empire* (Princeton: Princeton University Press, 2017), 440 str.

Njemački povjesničar Alexander Demandt nabrojao je još 1984. godine dvjesto deset različitih teorija o padu Rimskoga Carstva. Od toga vremena novih teorija nije manjkalo. Kyle Harper doprinosi ovoj raspravi tezom da su klima i zarazne bolesti bile bitan dio pada rimske moći, a ne tek pozadina političkim, ekonomskim i društvenim procesima kasne antike. Harper je američki povjesničar specijaliziran za proučavanje antičke povijesti i profesor na Sveučilištu u Oklahomi. Doktorirao je na Sveučilištu Harvard i prethodno objavio knjige *Slavery in the Late Roman World, AD 275–425* (2011) i *From Shame to Sin: The Christian Transformation of Sexual Morality in Late Antiquity* (2013). U svojoj najrecentnijoj knjizi *Plagues upon the Earth: Disease and the Course of Human History* (2021) nastavlja istraživati razvoj i ulogu bolesti u povijesti čovječanstva.

The Fate of Rome nudi jedan zamašan historijski narativ u kojem je njegova sudbina u značajnoj mjeri određena klimatskim nestabilnostima, virusima i bakterijama, sunčevim ciklusima, seizmološkim i vulkanskim aktivnostima. Cilj je knjige u slomu Carstva otkriti konjunkciju čovječanstva i prirode, koji su svojim djelovanjem ponekad u sukobu, ali uvijek neodvojivi jedan od drugoga. Iako je njegova perspektiva usmjerena na prirodne fenomene i ranjivost Carstva pred patogenima u okolnostima klimatskih promjena, urbanog života i središnjeg položaja u trgovačkoj i migracijskoj mreži, Harper ne tvrdi da su bolest i klima isključivi uzroci sloma i pokušava to naglasiti ocrtavanjem usporednih događaja i procesa iz političke i društvene povijesti. Ova tema prati smjer američke historiografije koja klimatske promjene i prirodne čimbenike uzima kao kauzalni faktor u objašnjenju određenih povijesnih perioda. Na taj način možemo uočiti određenu paralelu između Harpera i radova Jareda Diamonda kao što je knjiga *Slom: kako se društva odlučuju za propast ili uspjeh* ili Erica Clinea i njegova pristupa u djelu *1177 B.C.: The Year Civilization Collapsed*.

Knjiga sadrži prolog, sedam kronološki organiziranih poglavlja i epilog. Opremljena je popisom od dvadeset i šest karata i vremenskom crtom na kojoj su naznačeni klimatska povijest, povijest bolesti, povijest Carstva i povijesne figure u razdoblju od 200. godine prije Krista do 700. godine. Nakon epiloga nalazimo dodatak A koji donosi podatke o duljini femura talijanskih

povijesnih populacija i dodatak B koji navodi sva izbijanja Justinijanove kuge kroz pisane izvore. Slijede bilješke po poglavljima, bibliografija i indeks. Osim kartama, knjiga je opremljena i s dvadeset pet grafikona, deset tablica i sedamnaest ilustracija.

U prologu *Nature's Triumph* Harper predstavlja svoju temeljnu tvrdnju da je duga epizoda koju zovemo padom Rimskog Carstva bila trijumf prirode nad ljudskim ambicijama u omjerima koje ni sami Rimljani nisu mogli razumjeti. Gradeći jedno dobro povezano i urbanizirano carstvo koje je dosegalo do tropskih krajeva, oni su, paradoksalno i nenamjerno, stvorili plodno tlo za oslobađanje latentne moći evolucije patogena. Prvo poglavlje *Environment and Empire* produbljuje Harperovu tvrdnju da se radilo o jednom umjetno povezanom ekosustavu sa središtem na Mediteranu. Manjkavost većine povijesnih narativa koji su napisani o padu Rimskog Carstva autor vidi u tome što posve pogrešno pretpostavljaju da je okoliš bio stabilan i nepromjenjiv. Klimatske su promjene pak bile čimbenik koji je omogućavao ili sprječavao prosperitet Carstva. Maksimalni opseg tako je dosegnut upravo u doba kada je središte Carstva uživalo kasno-holocensku klimu prozvanu optimumom rimske klime u trajanju od 200. godine prije Krista do polovine drugog stoljeća poslije Krista. Od sredine drugog stoljeća možemo pratiti drastičnu promjenu klimatskih uvjeta koja čini rimski tranzicijski period u trajanju od tri stoljeća. Krajem petog stoljeća promjene kulminiraju u obliku kasnoantičkog malog ledenog doba. Potvrde za to nalaze se u prirodnim arhivima – morskim sedimentima, naslagama u jezerima, godovima drveća, ledenjacima, stalagmitima.

U drugom poglavlju *The Happiest Age* Harper razrađuje tezu da je period do 150. godine bio blaženo doba glede temperature, količine padalina, solarne aktivnosti i nedostatka vulkanskih erupcija. Broj stanovništva raste, kao i razina blagostanja; trgovina cvjeta. Ovdje se razmatraju i pitanja deforestacije i oblici izdržljivosti koji su omogućili rimskom društvu lakšu prilagodbu u izvanrednim situacijama. U središtu trećeg poglavlja pod imenom *Apollo's Revenge* nije samo antoninska kuga drugog stoljeća, već i općenit fiziološki stres Rimljana vidljiv u njihovu niskom rastu iščitanom iz duljine femura, kao i druge bolesti koje su teretile neke populacije Rimskog Carstva – malarija, tuberkuloza, guba. Potpomognut spoznajama moderne kliničke patologije i Galenovih zapažanja autor uzročnika antoninske kuge vidi u virusu boginja. Neke od društvenih posljedica pandemije o kojima autor piše epigrafski je posvjedočen porast u štovanju Apolona, kriza novačenja i provincijalizacija carstva.

The Old Age of the World četvrto je poglavlje u kojem Harper tvrdi da kriza trećeg stoljeća nije bila samo neizbježno oslobađanje dugo nakupljanog pritiska jer u njoj vidi uvjetovanost oblikovanu klimatskim promjenama i pandemijom Ciprijanove kuge. Optimum rimske klime postepeno je zamijenjen periodom zahlađenja i suše. Na temelju iskaza kartaškog biskupa Ciprijana vjerojatnim uzrokom Ciprijanove kuge navodi virus influence, a kao još vjerojatniju drži mogućnost da se radilo o hemoragijskoj groznici uzrokovanoj virusom iz skupine filovirusa. Autor smatra da je ova pandemija također imala ulogu u religioznoj transformaciji zajednica, odnosno da je u konačnici pospjela širenje marginalnog kršćanskog pokreta. U petom poglavlju *Fortune's*

Rapid Wheel reforme careva Dioklecijana i Konstantina i ekološka pozadina povezuju se s oporavkom carstva koji je započeo u demografskoj sferi. Autor tvrdi da pad Zapadnog Carstva nije rezultat napetosti koje su preostale nakon krize trećeg stoljeća. Ovdje u fokus stavlja stepe središnje Azije; ondašnje promjene u geopolitičkoj situaciji između Huna i Gota značile su povećan pritisak na sjevernu granicu Carstva. Važnost klimatskih promjena za Harpera najbolje predočava njegova hipoteza da su Huni naoružane klimatske izbjeglice čija je migracija potaknuta dvama desetljećima suše.

The Wine-Press of Wrath šesto je poglavlje u središtu kojeg je bakterija *Yersinia pestis*, uzročnik pandemije bubonske kuge. Ovaj je bacil ovisan o svojim prenositeljima i domaćinima, kao što su štakori, ali i buhe, mali sisavci i ljudi, a upravo je preko crnog štakora bakterija stigla na egipatske obale 541. godine. Harper objašnjava mutacije koje je bakterija morala doživjeti da bi mogla zaraziti čovjeka i postati sposobnom za masovno širenje. Potom se putem svile i u uvjetima klimatskih promjena kasnoantičkog malog ledenog doba proširila carstvom. Govoreći o posljedicama Justinijanove kuge, Harper se priklanja povjesničarima koji tvrde da je kuga prepolovila populaciju Istočnog Rimskog Carstva. U sedmom poglavlju nazvanom *Judgment Day* neoplatonistički nazor stoji nasuprot apokaliptičnog raspoloženja koje je nadišlo različite tradicije i političke granice. Konačan period pada Rimskog Carstva određen je islamskim širenjem, koji se po Harperu ne može u potpunosti shvatiti bez analize prirodnih promjena u kasnoantičkom malom ledenom dobu. Ono je obilježeno zahlađenjem i vulkanskim erupcijama koje su bile posebno silovite krajem prve polovine šestog stoljeća. Justinijanovi projekti, kao što su gradnja akvedukta, žitnica i pomicanje riječnih korita, pokušaji su da ovlada prirodom za koju je vjerovao da je uvijek spremna izraziti svoju nasilnu stranu. Ipak, carstvo je postepeno umiralo iznutra, da bi potom bilo oboreno udarcem izvana – apokaliptični osjećaj nije obuhvatio samo kršćane i Židove, već je imao i značajnu ulogu u stvaranju nove monoteističke religije s eshatološkim predznakom. Njezino je širenje promijenilo višestoljetne političke granice. U epilogu *Humanity's Triumph?* Harper se okreće T. R. Malthusu koji je imao veliki utjecaj na način na koji autor sagledava ljudsko stanje. Ovdje naglašava zašto mu je bio cilj ukazati na koje smo načine vezani uz prošlost i u kojem je pogledu rimsko iskustvo važno kao ogledalo i mjerilo suvremenom svijetu.

Svaki narativ koji sveobuhvatno nastoji opisati više stoljeća zapada u generalizaciju i nedovoljnu kontekstualizaciju, a inzistiranje na pristupu iz perspektive klimatskih promjena i zaraznih bolesti na trenutke za sobom povlači nategnute interpretacije izvora. Iako Harper ostavlja dojam vještog navigiranja historijskim, arheološkim i prirodnoznanstvenim spoznajama, kao što su ona iz područja klimatologije, geologije, epidemiologije i genetike, potpuna integracija društvenog i prirodnog, kao i kauzalnost koju Harper pretpostavlja, ostaje nedorečena. Dobiva se dojam da je njegovo gledište spram prirode determinističko, s malo razumijevanja za čovjekovo djelovanje. Harperovo evociranje antičkih pisaca i anegdota dobro ilustrira poantu koju želi naglasiti, ali se pritom zanemaruje kontekst tog izvješća, posebice kad su u pitanju napetiji iskazi kojima se postiže dramatičnost. Vidljivo je iz toga da je ova knjiga namijenjena, ne samo povjesničarima, već i široj publici zainteresiranoj za ra-

zvoj bolesti i njegov utjecaj na čovjeka i društvo, kao i klimatske prilike u prošlosti – tema koja pobuđuje sve više interesa u doba intenzifikacije rasprava i tjeskobe vezanoj uz klimatske promjene. Harperovo opsežno i vrijedno djelo ne umanjuje značaj i vjerodostojnost tradicionalnih objašnjenja pada Rimskog Carstva, već nastoji pridonijeti slici koju imamo svraćajući pozornost na okolišne i epidemiološke faktore, uspješno nas podsjećajući na neraskidivu povezanost društva i prirode.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 18 2023.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XVIII, broj 18, 2023.

Glavni i odgovorni urednik
Marko Zidarić

Zamjenica glavnog urednika
Ivana Đorđić

Uredništvo
Filip Bačurin
Marija Biščan
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Adrian Filčić
Antonija Lapaš
Ivan Mrnarević
Tijana Vokal
Marko Zidarić

Urednici pripravnici
Klara Miholić
Marko Perišić
Ruben Prstec

Redakcija
Filip Bačurin
Marija Biščan
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Adrian Filčić
Antonija Lapaš
Klara Miholić
Ivan Mrnarević
Marko Perišić
Ruben Prstec
Tijana Vokal
Marko Zidarić

Tajnica Uredništva
Marija Biščan

Recenzenti

dr. sc. Nikola Anušić
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Lovorka Čoralić
akademkinja Nella Lonza
dr. sc. Kosana Jovanović
dr. sc. Jasmina Osterman

Lektura za hrvatski jezik

Iva Antičević
Tina Čatlaić
Mislav Graonić
Nikolina Peškura
Karla Rašić
Josipa Skenderović
Jakov Zidarić

Lektura za engleski jezik

Tina Čatlaić

Prijevod s francuskog jezika

Klara Miholić

Oblikovanje

design.inmedia@gmail.com

Izdavač

Odsjek za povijest Filozofskog
fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Tisak

Studio Moderna d.o.o., Zagreb

Naklada

Tiskano u 100 primjeraka.

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove i mišljenja autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa financirano je novcem dobivenim na natječaju za studentske projekte Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te sredstvima koja je ustupio Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Redakcija časopisa Pro tempore iskreno zahvaljuje Odsjeku na financijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva

Odsjek za povijest
(za: Uredništvo Pro tempore)
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Kontakt

casopis.protempore@gmail.com

Web-stranica

<https://protempore.ffzg.unizg.hr/>